

УДК 929 (477)+82-94

Валентина Захарченко (Миколаїв)

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ ПРО ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА

Особливе значення в житті держави належить такому історичному феномену як національна свідомість. Сьогодні, в умовах побудови незалежної України, одним із головних завдань є духовне відродження нації. Ми повертаємося до духовних джерел, важливе місце в розвитку яких відіграла українська історична наука XIX ст., адже, як зазначав сучасний дослідник А. Іванко, «то було століття коли рішуче всі європейські, і почасти євразійські роди, згадали своє минуле і водночас приступили до створення справді наукової перспективи світового розвитку» [1].

Серед плеяди видатних вчених XIX ст. ми знаходимо й ім'я фольклориста, етнографа, публіциста, письменника, поета, нарешті громадського діяча й активного учасника українського визвольного руху М.І. Костомарова (1817-1885). Історична творчість Костомарова входить в опосередкований чи прямий діалог з усіма найбільшими авторитетами історичної думки того «віку» - від доби романтизму, яка його започаткувала, до епохи позитивізму, котра завершила. Віднаходимо у Костомарова як романтичний пафос минулого, так і його ретельно-позитивістського розробку: своєрідний темперамент та інтелект історика поєднали романтичну емоцію і позитивістський культ фактів.

Образ Костомарова від самого початку постає у притаманному йому діапазоні всіх історіографічних технік XIX ст.: від тієї, що створювались під стукіт схвильованого патріотичного серця, надихалась патріотичним же почуттям, до тієї, де панували згадувані культ факту, здоровий глузд, сувора логіка і взагалі інтелектуальна «аскеза» [2].

Життя та творчість М.І. Костомарова, як одного з найвидатніших представників української та російської історичної науки 40-х - 80-х рр. XIX ст., викликали

неабиякий інтерес у сучасників, серед яких й ім'я М.П. Драгоманова – визначного ідеолога національного руху, який не раз називав себе спадкоємцем ідей Кирило-Мефодіївського товариства, а його натхненника й організатора М.І. Костомарова своїм ідейним вчителем [3]

М.П. Драгоманов давав оцінку суспільно-політичній і творчій діяльності вченого, як в спеціальних творах, присвячених саме історичній [4], так і в дослідженнях з різних питань літературного та історичного розвитку України («Малороссія в ее словесности», Переднє слово (до «Громади», 1878), «Що таке українофільство», «Нові українські пісні про громадські справи» (1764-1880), «Чудацькі думки про українську національну справу», «Два вчителі» та ін.).

Дослідники відносять М.П. Драгоманова до «школи Костомарова», бо він поглибив вивчення багатьох проблем піднятих істориком у руслі його концепції й є автором однієї із перших наукових біографій вченого. Автор нарисів про життя та діяльність вченого особливу увагу приділяє двом моментам: 1. Факторам формуванні світогляду; 2. Внеску М.І. Костомарова в національно-визвольний рух. Розвиток саме цих аспектів українського костомарознавства продовжується в інших дослідженнях М.П. Драгоманова [5]

З першого питання аналізується всебічний вплив на Костомарова харківського гуртка української інтелігенції. Друге знаходить більш поглиблене відображення в творчості критика, який зовсім по-новому оцінює, як діяльність Кирило-мефодіївців, так і роль М.І. Костомарова. Власне це було свого роду українське слов'янофільство, що шукало шляхів до відродження своєї нації, «висувало ідею слов'янської федерації, що відбувалась на засадах республіканізму,

антикріпосництва, рівноправності усіх слов'ян [6].

Зупиняється М.П. Драгоманов і на листі Миколи Івановича до видавця «Колокола», підкреслюючи, що ці ідеї були спрямовані на те, щоб «кожна народність зберегла свої особливості при загальній, особистій і громадській свободі». Тут же вказується, що члени товариства були пройняті огидою до кріпосного права, релігійних і національних нерівностей, хвилювалися за темряву народу, ставлячи питання про його освіту. Хоча критик не згоден з тезою Костомарова, щоб федерація була «навіть під скіпетром російського государя», але підтримує російську державність «коли цей государ зробиться государем вільних народів, а не всепожираючої татарсько-німецької Московщини» [7].

На відміну від російських авторів Драгоманов дає позитивне визначення «українофільству», фундатором якого він вважає М.І. Костомарова, П. Куліша, П. Чубинського, В. Антоновича, П. Житецького, вбачаючи в «українофільстві» широкий культурно-освітній рух, що «піднімає питання народності».

Драгоманов вважає, що особливо широко використовувалася та ідеалізувалася М.І. Костомаровим козаччина, наголошуючи, що він «навіть забував, що це козацтво зовсім віджило свій вік», «заплутався в різних теоріях про самобутність Малоросії». Не вдаючись в аналіз цих теорій, дослідник вірно зрозумів причину їх виникнення: «Цим теоріям самобутності надавалась особлива вага з певних причин. Справа в тому, що шляхетсько-націоналістичні теоретики твердили, що на Правобережній Україні панство та інтелігенція - польські, значить і край цей польський. Костомаров доводив, що приналежність цього краю треба виводити з того, який народ заселяв його. Споконвіку тут живуть українці - отак, і землі ці українські» [8].

Драгоманов, оцінюючи участь Костомарова в суспільно-політичному русі 50-х років XIX ст., вважав, що М.І. Костомаров разом з Т.Г. Шевченком та П. Кулішем поклав початок

українському широко демократичному напрямку, який був далекий від релігійної і національної винятковості. При цьому вважає, що Т.Г. Шевченко стояв на другому крилі, бо його погляди відрізнялися активною революційністю, хоча і не заперечує впливу Т.Г. Шевченка на М.І. Костомарова і навпаки [9]. Разом з тим критик наполегливо і послідовно відмітає звинувачення останніх з боку офіційної російської історіографії в «сепаратизмі».

Драгоманов першим, при створенні портрету Т.Г. Шевченка, широко використовує твір Миколи Івановича «Воспоминание о двух малярах», яке до нього не згадувалось ні одним дослідником. Треба підкреслити, що в українській дожовтневій історіографії такий детальний аналіз цього твору М. Костомарова зроблено вперше і в останнє.

Незважаючи на розбіжності у поглядах між Шевченком та іншими Кирило-мефодіївцями (у тому числі і з М. Костомаровим), Драгоманов робить висновок: «Чистота серця, праведна освіта, свобода простого люду і християнська самопожертва» - ось, що їх поєднувало [10]. Відмічаючи внесок вченого в суспільно-політичний рух? критик, цілком слушно, вважає: «...окрім Костомарова не було тоді між українолюбцями зовсім чоловіка зі скільки-небудь твердими громадськими думками» [11].

Високо оцінюючи статті, написані з приводу розвитку української національної справи в журналі «Основа», Драгоманов також відзначив і недоліки: 1) М.І. Костомаров нерішуче діяв з приводу видання народних книжок; 2) Костомаров писав свої твори «помосковськи» (але в першому і в другому випадку треба брати до уваги політику російського уряду, щодо України. В умовах тогочасного життя друкувати книжки українською мовою і писати українською було неможливо); 3) виступ проти соціалізму, що на думку дослідника «пошкодило Костомарову оцінити науково багато боків у житті й історії України»;

4) Костомаров «зовсім не розумів вартості неправославних впливів на українське письменництво з XVI ст., протестантських і римських, а літературні твори, в тому числі «Переяславську ніч» називав «слабкими українськими пробами».

Таким чином М. Драгоманов критично підходив до творчості історика з яким, у багатьох випадках, був незгодним.

Високо оцінює критик роботу історика в Археографічній комісії, вважаючи видання, підготовлені до друку Миколою Івановичем, цікавими і важливими для розвитку українського джерелознавства. Позитивно оцінив зв'язки історика та його листування з багатьма видатними діячами України, їх залучення до участі у виданні, що поєднувало українство. Драгоманов зауважує «эти издания создали южнорусского историка, которого можно смело поставит в число лучших современных историков» [12].

Драгоманов відмічає інтерес Костомарова до культури і побуту народу. Підкреслюючи, що «труды Костомарова стали библиографической редкостью именно потому, что они упредили временем своего появления эпоху усиленного интереса к народному быту в наших культурных центрах. Действительно, Костомаров положил начало этнографии как науке».

Найбільше місце в творах Драгоманова займає аналіз творів Костомарова, пов'язаних з фольклором. Зауваження відрізняються професіоналізмом і конкретністю, бо критик сам був неабияким знавцем фольклору. Він відмічає як позитивне, так і негативне в поглядах історика на фольклор [13].

З приводу твору Костомарова «Про історичне значення російської народної поезії», М. Драгоманов зауважує, що автор збірки зумів зрозуміти не тільки «эстетическое достоинство лирических песен, но и исторический характер».

Також детально аналізуються ним дослідження «Об историческом значении южнорусской родной поэзии», «Черты народной южнорусской истории» тощо. Наприклад, Драгоманов вважає, що автор невірною характеризує давньокіївське

життя за билинами Володимирського циклу, на думку критика в них немає нічого південноруського, окрім географічних назв. «По крайней мере те женщины из былин и те удалцы, о которых говорит Костомаров анализируя жизнь горожан и дружины старого Киева слишком великорусские типы, чтобы их переносить на юг». Відмічаються неточності в текстах пісень, які були допущені Костомаровим в «Малороссийском сборнике» [14]. Підкреслюючи, що Костомаров був першим з дослідників, що звернув увагу ні обрядові пісні, але на жаль ця тема не одержала подальшого розвитку. До недоліків праць по даній проблемі відносить і те, що Костомаров, як правило, аналізував один варіант пісні, хоча часом було кілька варіантів пісень про ту чи іншу подію.

У висновку варто підкреслити, що Драгоманов вважав «україн необхідним більш глибоко проаналізувати твори Костомарова з приводу вивчення фольклору, бо й досі уся українська наука й усі «українолюбці» власне живуть думками Костомарова, а тому треба виправити ті помилки і недоречності, які були в його творах».

Оцінюючи місце Костомарова у розвитку науки, Драгоманов був незадоволений тим, що Костомаров у 60-х роках стає «кабінетним вченим» і відходить від суспільно-політичного життя. Високо цінуючи розробку теорії федералізму і постановки нового предмету «історії народу» на противагу «російській історіографії», Драгоманов критикує дослідника, що «тільки ж те зробив він, як історик минулого, а не як суддя теперішнього і порадник громади в теперішніх справах», хоча Костомаров не раз казав, що «він не думав прикладати до теперішнього тих думок, що він говорив про минуле, не раз зрікався служби порадника в живих справах».

Про неоднозначність оцінок творів М. Костомарова М. Драгомановим свідчить і вираз про те, що «Костомаров мав велику силу в освічених громадян у всій Росії, і його незабуде історія й зросту

думок про державно-громадські справи в Росії, він зворушив думки про народоправство, про союзність (федералізм), про мужицтво (чернь)». Драгоманов високо цінує, що «Костомаров зрозумів суть польського гноблення і те, що принципово не було різниці між польським та московським панством», але критикує вченого, що мало писав про саму Січ і тільки уривками. Нічого не було написано про українську козацьку Конституцію 1710 р. Недоліком роботи історика критик вважав і те, що дослідник не продовжив працю збирання пісень починаючи з XVIII століття [15].

У цілому треба зазначити, що оцінка М. Драгомановим творчої спадщини М. Костомарова відрізнялась тим, що:

1. Критика цікавили перш за все твори, пов'язані з історією України;

2. Вперше в науковий обіг був введений твір історика про Т.Г. Шевченка, який Драгоманов вважав найбільш об'єктивним і цікавим із всього того, що написано про поета;

3. Дає найбільш кваліфікований відгук про твори історика з етнографії і фольклору;

4. Не ідеалізує особистість вченого, вказуючи на помилки.

М. Драгоманов, як і інші представники української історіографії вважає, що Костомаров збагатив історію України численними фундаментальними творами. Йому належить першість у висвітленні як деяких аспектів історичного процесу, так і цілих епох. Високо цінить рецензент твори

Костомарова про козацькі часи, насамперед називаючи твір «Иван Свирговский, украинский гетман XVI ст.», діяльність якого, на його думку, так добре оцінена і розкрита лише Костомаровим.

Наукові дослідження видатного українського історика, літературознавця, фольклориста М.П. Драгоманова не лише стали надбанням тогочасного костомарознавства, а й дали поштовх до подальшого вивчення особистої діяльності М.І. Костомарова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванко А. Український кермуцій корд М.І. Костомаров // Історія України. - 2003. - №10. - С.1.
2. Ibid.
3. Драгоманов М.П. Два жарти Костомарова // Життя і слово. - 1895. - Т.3. - Кн.3. - С.339-341.
4. Драгоманов М.П. М.І. Костомаров. Життєписний очерк. - Львів. 1901. - С.41.
5. Драгоманов М.П. Два жарти Костомарова. - С.339-341.
6. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці. - К., 1970. - Т.42. - С.29.
7. Драгоманов М.П. Предисловие. // Письмо Н.И. Костомарова к издателю «Колокола». Женева: Изд-во «Громада», 1885. - С.3-9.
8. Драгоманов М.П. М.І. Костомаров. Життєписний очерк. - С.37.
9. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці. - С.177-178.
10. Ibid. - С.272.
11. Драгоманов М.П. Вибране. - К., 1991. - С.275.
12. Драгоманов М.П. М.І. Костомаров. Життєписний очерк. - С.41.
13. Ibid. - С.29-30.
14. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці. - С.270-275.
15. Драгоманов М.П. Вибране. - К., 1991.

Захарченко Валентина. Михайло Драгоманов про життя і творчість Миколи Костомарова

Прослідковується думка відомого українського ідеолога національного руху Михайла Драгоманова про визначного громадського діяча та історика Миколу Костомарова. Аналізуються рецензії та відзиви М. Драгоманова про історіографічний спадок Костомарова.

Zakharchenko Valentine. Michael Dragomanov about a life and creativity of Mykola Kostomarov

The idea of the known Ukrainian ideologist of national movement of Michael Dragomanov about outstanding public by the figure and historian Mykola Kostomarov is traced. Reviews and M. Dragomanov's responses about Kostomarov's historiography heritage are analyzed.

Надійшла до редакції 30.09.2007 р.